

ÇEVRENİN VE MEKANIN İLETİŞİME ETKİSİ

Arş. Gör. Ufuk ERİŞ*

ÖZET

İnsan iletişimi mutlaka verili bir durum, yer ya da bağlamda ortaya çıkar ve bunların hem mesajın içeriğine ve mesajın kodlanmasına hem de kod açımı sürecine etkisi vardır. Çevre ve mekan sözsüz iletişim içerisinde oldukça yoğun çalışılan bir alandır. Makalede, bu alan içerisinde geçen, çevre, mekan kavramları açıklanırken bunların iletişime etkisi, doğal çevre, kentler ve mimari, kalabalık ve yoğunluk boyutlarıyla sınırlanarak, sözsüz iletişim alan yazınındaki araştırmalardan ve kültürel çözümlenmelerden yararlanılarak tartışılacaktır.

*Önce biz binalarımızı biçimlendiririz, daha sonra da onlar bizi.
Sir Winston Churchill (1)*

GİRİŞ

Çevre ve mekan, insan iletişiminde önemli bir yere sahiptir. İnsan iletişimini sadece sözel iletişim içerisinde değerlendirmek, alanı daraltmak, belki bu geniş okyanustan korkmak anlamına gelir. İletişim, bir anlamıyla göstergelerin paylaşımıdır. Hayattaki her şey bir gösterge olabilir: Yapılar, yapı malzemeleri, yapıların ömürleri, şehir planları ve gizemli şatoların karanlık koridorları, mısır piramitleri, Empire State binası hatta Fransız devriminden sonra Paris'in "özel" şehir planı. Gizemcilik kokan bu yaklaşım aslında bilimsel bir uğraş koluna da işaret etmektedir: Sözsüz iletişim içerisinde önemli bir araştırma alanına, çevrenin ve mekanın iletişime etkisine.

Hall 1968 yılında yayınlanan "Proxemics" adlı makalede, insanların mekanı, çevreyi, mesafeyi, kültürün bir özel biçimlenişi olarak konu alan çalışmalara gönderme yapmak üzere proxemics kavramını ortaya koymuştur (aktaran Leathers, 1997, s. 88).

Çevrenin iletişime etkisi bir alt alan olarak, sözsüz iletişim alanı içerisinde çevrenin ve mekanın, etkileri, nedenleri, çözümlenmeleri ile uğraşır. Kendi içerisinde, çevre

---

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

algısı, egemenlik alanı, kişisel mekan algısı gibi bölümlere ayrılan bu alan içinde batıda araştırmalar yarım yüzyıldır yoğun bir biçimde devam etmektedir.

Bazılarımız kalabalık şehirlerde, bazılarımız kırsal alanlarda yaşamaktayız. Tüm bu mekanlarda ortaya çıkan iletişim, mekanın etkilerinden uzak değildir. Bazı çevresel faktörler, iletişimin farklı düzeylerinde etkin rol oynarlar. Şehirlerde yaşayanlar, kırsal alanlarda yaşayanlara nazaran, yaşadıkları mekanı daha fazla insanla paylaşmak zorundadırlar; daha fazla sayıda insanla etkileşim kurarlar. Bu bizim diğer insanlarla olan iletişim biçimimize etki eder. Ayrıca mesajlarımızı daha fazla sayıda olduğu gibi daha fazla çeşitte insana göre de uyarlamamız gerekmektedir (Knapp & Hall, 1997, s. 124). Kurduğumuz kişisel ve sosyal ilişkiler, yaşadığımız yere göre değişiklik gösterebilir.

İnsan yaşadığı yeri düzenleme eğilimindedir. Sahiplenme duygusu, hayvanların kendi alanını belirleme ve kontrol etme eğiliminde olduğu gibi, insan etkileşiminde de rol oynar. Çiftleşme zamanında bir eş, bir barınak, daha fazla av sahası gibi kaygılar hayvanları kendi alanlarını belirlemeye ve korumaya iterken, mülkiyet kavramını edinmiş ve uygarlaşmış insanda da aynı davranışlar, değişiklik gösterse de, ortaya çıkarlar. İnsanlar neden her yerde evlerindeki kadar rahat değildir, niçin insanlar asansör gibi dar mekanlarda kalabalık durumlarda tavana bakarlar? Tüm bunlar çevrenin ve mekanın iletişime etkisi konusunda tartışılacak durumlardır .

Yukarıda sayılanların insan iletişimine etkisini, çevre ve iletişim içerisinde bazı alt dallarla sınırlayarak tartışmak daha fazla açıklık getirebilir. Bu alt dallar en dış halkadan içeriye doğru, doğal çevre, mimari, kalabalık ve yoğunluk olarak sıranabilir.

DOĞAL ÇEVRE

Çevre kavramını açıklamak için sadece kent ve kırsal alan ayrımı yeterli değildir. Doğal çevrenin iletişim üzerine etkisi de bir araştırma konusu olmuştur. Tropikal bölgelerde yaşayanlarla daha soğuk iklim kuşağında yaşayanlar arasında bir kültürel farklılık göze çarpar. Örneğin, Lee'ye göre, tropikal alanda yaşayanlar daha az üretken bir yaşam sürdürürlerken, daha soğuk bir iklim kuşağında yaşayanlar, soğuk iklim yüzünden yiyeceklerini saklamak ve korunmak için daha kısıtlı olanaklara sahiptirler ve bu kişiler paylaşımında uzlaşımı sağlayabilmek amacıyla daha fazla kural üretirler, yaşamları daha fazla kuralla bağlıdır. Böylece sosyal ilişkiler daha karmaşık ama bir o kadar da sert kurallara bağlanır (aktaran Knapp & Hall, 1997).

İklimin ve sıcaklığın insan etkileşimi üzerine etkisi konusunda araştırmalar bu kadarla da kalmaz. Örneğin, yüksek barometrik basınç sağlıklı hissetmek ile ilişkiliyken, düşük barometrik basınç ağrı ve depresyon ile ilişkilendirilmektedir. Öğrencilerin performanslarının en yüksek düzeyi, barometrenin yüksek olduğu, serin ve hafif rüzgarlı günlerde gözlenmiştir (Knapp & Hall, 1997, s. 125).

Sıcaklığın etkisi konusunda, Hindistan'da yapılan 22 yıllık bir araştırma ilginç sonuçlar göstermektedir. Berke ve Wilson tarafından 1951 yılında yapılan bu araştırmada 22 yıl içerisinde Hindistan'da meydana gelen ayaklanmalar analiz edilmiş ve çoğunluğunun sıcaklığın 80-90 derece (Fahrenheit) arasında olduğu aylarda ortaya çıktıkları saptanmıştır (aktaran Knapp & Hall, 1997).

Ayın ve güneş ışığının insan etkileşimi ve davranışı üzerine olan etkisi de araştırılmıştır. Bu alanda en çok tartışılanlar, psikiyatrist Arnold Lieber'in araştırmalarıdır. Lieber, insanın da dünya gibi, ayın değişik pozisyonları sonucu ortaya çıkan yerçekimi kuvvetlerinin öznesi olduğunu ileri sürmektedir. 1978 yılında yaptığı araştırmasında, işlenen cinayetlerin, ayın o zamanki pozisyonları ile ilişkili olarak bir çizelgesini ortaya koymuş ve aralarında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir (aktaran Knapp & Hall, 1997). Lieber'in teorisi oldukça fazla eleştiri almıştır. Çünkü bir insan davranışının ortaya çıkışında etkisi olan diğer faktörlerin karşılaştırmalı olarak ağırlıkları saptanamamıştır. Fakat aynı biçimde, cinayetlerle, intiharlarla, trafik kazalarıyla vb. ilişkili olarak ayın belli dönemlerde insan davranışına olan etkisi otuz yedinci üzerinde araştırmaya konu olmuştur.

Doğal çevre insan davranışı üzerinde etkilidir. Etkinin büyüklüğü ve diğer faktörlerle olan ilişkisinin saptanması konusunda yukarıda adı geçen araştırmalar bize çok kesin bilgiler sunmamaktadır. Ancak, insan iletişiminin ortaya çıkmasında ve bu iletişimin niteliğinin, biçiminin şekillenmesinde etkileri olduğu açıktır.

MİMARİ VE KENT

Stanley Kubrick'in *2001 A Space Odyssey* filmindeki siyah mermer yapı maymunların tüm dünyasını değiştirmişti. Kendi başına bir şey yapmamıştı elbette ama doğallığın içinde hiç de "doğal durmayan" bir "yapı" belirmişti aniden. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Daha sonra olanları binlerce yıldır yaşadık, gördük.

Binalar insanlar tarafından üretilen, doğal olmayan yapılarıdır ve onlara bakanlara ya da onların içine girenlere bazı duyguları ya da izlenimleri açıklamak için

tasarlanırlar. Bina tasarımları sadece davranışlarımız üzerine etki yapmakla kalmaz, aynı zamanda o binanın sahipleri hakkındaki izlenimlerimizi de oluştururlar (Richmond & McCroskey, 2000, s. 174). Bankaların -granit, mermer- sanki hiç yok olmayacaklarmış gibi görünen yüzleri, kölelerden farklı olarak diğer dünyaya da güçlerini götürmek ve göstermek isteyen Mısır krallarının büyük anıt mezarları ve bizi gerçek dünyadan bir düş dünyasına sürüklemek için tasarlanmış ışıl ışıl şehir caddeleri hep aynı işlevi görmektedir.

Mimari yapının taşıdığı anlamlar günümüzle sınırlı değil elbette. Erken ortaçağ kiliselerinin mimari yapısı ve toplum arasındaki bağlantılar da mimari yapının anlam taşıması konusunda önemli bir göstergedir. Gombrich (1992, s. 126) bu konuyu aşağıdaki gibi özetlemiştir:

Bugün kilisenin insanlar için ne anlama geldiğini düşünmek oldukça güç fakat erken ortaçağda kilisenin ezici baskısının halkın üzerinde bıraktığı izlenim önemliydi. Pazar günleri, şehirlerde oturanlar orada buluşuyorlardı. Resimli, heykelli bu yüksek bina ile halkın yaşamını sürdürdüğü ilkel, sağlıksız konutlar arasındaki çatışma ezici olmalıydı. Ayrıca kiliselerin yapımı da o şehir için başlı başına bir olaydı. Büyük bir uğraş gerektiriyor ve oldukça da uzun sürüyordu. Uzak ülkelerden gelen ustaların yanlarında taşıdıkları öyküler de o yörenin kültürüne katılıyor, yıllar süren yapım çalışmalarını, iskeleler, taş ocakları şehrin ekonomisini de etkiliyordu.

Erken ortaçağda Hıristiyanlığı benimsetmeye çalışan kilise için toplumsal bir gösterge olarak kilise binaları önemliydi. Ezici üstünlüklerini, halka açıkça ifade etmeli ve “rıza” yı üretebilmeliydiler. Bu konuda Gombrich (1992, s. 126) aşağıdaki görüşleri eklemektedir:

Roman ve Norman kiliselerinde genellikle sağlam payelere oturan yuvarlak kemerler buluruz. Bu kiliselerin, gerek içten gerekse dıştan uyandırdıkları genel etki, kütsel bir güçlülüktür. Süslemeler gibi, pencereler de azdır. Yalnızca sağlam ve kesintisiz duvarlar ve ortaçağın kalelerini andıran çan kuleleri dikkati çeker. Puta taparlık göreneğinden yeni koparılmış köylülerin ve savaşıkanların topraklarında, kilise yönetiminin kurulan bu taştan ve güçlü, gösterişli kütleler, Yeryüzü Kilisesi kavramını, başka bir deyişle, ahir vakit günü geldiğinde zafer şafağının doğması için, karanlıkların güçleriyle savaşıma görevinin yeryüzünde kiliseye düştüğü kavramını dile getirir gibidir.

Şehir planlamaları da bazı anlamları taşıyan göstergelerdir. Örneğin, Berman, yazdığı kitabı tartışmak üzere Brezilya'yı ziyaretinde başkent Brasilia hakkındaki izlenimlerini anlatırken, konunun önemini de vurgulamaktadır. Kent, 1950'lerin

sonlarında ve 1960'ların başlarında, başkan Juscelino Kubitchek'in emriyle, Le Corbusier'in sol kanat öğrencilerinden Lucio Costa ve Oscar Niemeyer tarafından planlanmıştır. Berman (1999, s. 13) bu durumu aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Brasilia havadan dinamik ve heyecan verici görünmektedir fakat yer düzeyinden yani insanların gerçekte yaşadığı ve çalıştığı düzeyden bakıldığında, dünyanın en kötü şehirlerinden biridir. Bu kent insana, kendisini aydaymışçasına yalnız, kaybolmuş hissettiği muazzam boş alanların verdiği duyguyu vermektedir. İnsanların bir araya gelip konuşacağı, öylece gezinecekleri boş kamusal alanların yokluğunun tasarlanmış bir durum olduğu açıktır. Brasilia'da, Latin dünyasının büyük kentsel geleneği, kent yaşamının *plaza mayor* (büyük meydan) etrafında örgütlenmesine dayanan gelenek, açıkça reddedilmiştir. Brasilia'nın tasarımı, insanları uzakta, birbirinden ayrı, aşağıda tutmak isteyen generallerce yönetilen bir askeri diktatörlüğün başkenti için yapılmış bir tasarım olsaydı, yerine mükemmel oturmuş olurdu. Ama bir demokrasinin başkenti olarak, tam bir skandaldır.

1964 yılında, yeni başkentin açılışından kısa bir süre sonra, Brezilya demokrasisinin askeri bir diktatörlük tarafından yıkılması, Berman'ın öngörüsünün doğru olduğu izlenimi yaratmaktadır.

Amerika'da da başka bir kent, Las Vegas ise başka bir anlam sunmaktadır. Bu şehir, saraya giren birer kral ve kraliçe duygusunu ve yüksek düzeyde bir uyarılmışlığı sağlamak için tasarlanmıştır. Mallandro, Barker ve Barker (1989, s. 150) bu konudaki görüşlerini aşağıdaki gibi belirtmektedir:

Las Vegas sadece yapısal sebepler yüzünden değil, duygusal etkiler uyandırmak için de seçilmiş parçaları birleştirir. Fantastik kaleler, saraylar, evlenmek için küçük New Englan kiliseleri, ya da gotik kiliseler ve ışık. Dünyanın başka hiçbir yerinde, ışık, alanı tanımlamak için bu denli yoğun kullanılmamıştır. Las Vegas bize gerçeklerle dolu sıkıcı hayatımızdan, herkesin ve her şeyin güzel olduğu bir fantezi dünyasına kaçışı önerir. Ama bu oraya gidenlerin ayrılırken daha fakir ayrılacakları gerçeğini de değiştirmez.

Las Vegas örneğindeki gibi, toplu alışveriş merkezleri de, sürekli yapay ışık ile aydınlatılan, rengarenk ürünlerle dolu, aynı zamanda müzik yayını da yapılan, penceresiz, dış gerçeklikten insanı mümkün olduğunca koparan bir fantezi dünyası sunmaktadır. Penceresiz (insanı, dış dünyayı ve gerçekleri hatırlatacak gün ışığından uzak) zaman mefhumunun kaybolduğu, fantastik ışık düzeni ve renklerle aydınlatılmış kumarhanelerde, tek kollu canavarlarda parasını, dış dünyayı düşünmeden daha kolayca riske etmesini sağlayan duygu belki de alışveriş mekanlarında da işlemektedir.

Böylece insanlar gerçeklikten kopuk bir fantezi dünyasında, saraya giren kral ve kraliçeler gibi hissedip, alış veriş yaparken paralarını daha kolay riske edip, daha fazla harcıyor olabilirler.

Las Vegas'ın ışıklı sokakları modernizmin içerisinde ama bir süre sonra onu kapsayan, kapitalist düşüncenin temellerini yansıtmaktaydılar. Modernizmin 19. yüzyıl başlarında kültürü etkilemesini, devlet yönetimi, değişen kültür ve yaşamı yansıtan birer gösterge olarak, Baudleaire ve Dostoyevski temelinde, Petersburg ile Paris'i karşılaştırmak çevrenin birer gösterge olarak değerlendirilmesine ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Haussmann'ın düzenlediği Paris'in sokakları, bulvarları, hızlı bir modernleşmeye, toplumsal ilişkileri, emtia, para ve insan akışını hızlandırmaya kararlı bir burjuvazi ve aktif bir devletin araçları olarak değerlendirilmektedir. Sokaklardaki ve bulvarlardaki adsız kalabalıklar içerisinde Baudleaire her ne kadar tek başına hissetse de, her ne kadar bu kalabalıklar bir anda yoldaşlara ya da düşmanlara dönüşebilecek bir potansiyel barındırsa da, bu sokaklar ve bulvarlarda kendi insan haklarından şüpheye düşmez. Kendisini evrende bir yabancı gibi hissetmekte olsa da Paris sokaklarında bir insan ve bir yurttaşdır (Berman, 1999, s. 307-308).

Petersburg'daki Nevski Bulvarı da bir anlamda Paris bulvarlarına benzer fakat, hem ekonomik hem de ruhsal bakımdan başka bir şeyler ifade etmektedir. Bir içeriksizlik hissedilmektedir. Nevski, batıdan ithal edilmiş göz alıcı şeylerin parlaklığını taşıyan ama bu parlak yüzeyin ardında derinliğe sahip olmayan bir dekor gibidir. Örneğin, 1851 yılı sonunda, Nevski'nin ucundan kalkmaya başlayan, Moskova-Petersburg Ekspresi dinamik modernliğin canlı bir simgesi olmuştur. Fakat o tarihte Rusya'daki demiryollarının toplam uzunluğu 3600 mildir. Aynı dönemde batıdaki bazı ülkelerde, örneğin Almanya ve Fransa da bu uzunluk, sırasıyla 13.100 ve 13.400 mile ulaşmıştır. 1860'larda, serflerin özgürleşmesinden sonra devlet, halkı ileri götürmekten çok yerinde tutmaya çalışmıştır. Soylular batı tüketim mallarını tüketmeye heveslidirler fakat, bu modern tüketim ekonomisinin oluşması için gerekli üretici güçlerin gelişmesi yolunda hareketsizdirler (Berman, 1999, s. 308-310).

Anlamları olan birer gösterge olarak şehirlere, ülkemiz içinden de örnekler vermek olasıdır. Osmanlı Devletinin kuruluşundan kısa süre sonra, devletin başkenti olan Bursa şehri devlet bürokrasisi ve yönetiminin İstanbul'a kaydırılması sürecine kadar kültürel olarak büyük bir mirasa sahip olmuştur. Günümüzde de bu mirası izlemek mümkündür. Kültürel alanda meydana gelen değişimler, şehirlerin yapılarında da gözlenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu modernleşme sürecine girdiğinde düşünce yapısında meydana gelen değişim, Bursa şehrinde görülebilmektedir. II. Abdülhamit döneminde, 19. yüzyılın son çeyreğinde şehrin yönetimine gelen Ahmed Vefik Paşa (1838-1882), şehrin çehresini kökten değiştiren bir Osmanlı idarecisi olarak değerlendirilmiştir. Saint-Laurent (1996, s. 79) Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa şehrinin yönetimine gelerek yaptığı icraatları şöyle değerlendirmektedir: "Ahmed Vefik Paşa 1855'teki depremle neredeyse tamamen yıkılmış bir kentin kalıntıları üzerinde, yeni ve modern bir Osmanlı kenti kurmaya çalıştı. Paşa, kozmopolit bir insan olarak kendisini Batı ile Doğu arasında sınırların bulunmadığı bir dünyada görüyor, ayrıca modern ve özellikle Osmanlı olarak tanımlıyordu". Modernleşme sürecine girmiş olan Avrupa karşısında batılılaşma, değişim, modernlik ve gelenek sentezi tartışmaları sürerken Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa şehrinin idaresine getirilmesi ilginç bir göstergedir.

Ahmed Vefik Paşa 1834'te Paris elçisi Mustafa Reşid Paşa'nın yanına maslahatgüzar olarak atanan babasıyla birlikte Fransa'ya gitmişti. Orada üç yıl Saint-Louis Lisesinde okudu. İstanbul'a geri döndüğünde eğitimine devam etti. Tanzimat'ın mimarı olarak bilinen Mustafa Reşid Paşa'nın gözdeleri arasındaydı. Daha sonra Londra elçiliği katipliği görevi, Sırbistan, Eflak-Boğdan fevkalade komiserliği, Tahran sefirliği gibi görevlerle diğer kültürleri tanıma olanağı bulmuştu. Bursa'da girişeceği görev için, 1860 da başlayan kısa süreli Paris sefirliğinin etkisi büyük olmuştur. Bu sırada, Baron Haussmann'ın kentte gerçekleştirdiği değişikliklere tanık olmuştu (Saint-Laurent, 1996, s. 84).

1855'teki deprem sonucunda büyük ölçüde yıkılan Bursa'nın yeniden inşası dönemi tam da Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'ya gidişine denk düşmüştü. Tanzimat reformlarının ilk kez başkent dışında da uygulamaya karar veren hükümet, merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaletini merkez seçmişti. Tanzimat'ın modernlik ve Osmanlılık idealine uygun bir yeniden inşa çerçevesinde Bursa'ya eski görkemini kazandırılması amaçlanan bir çalışmaya girişilmişti (Sait-Laurent, 1996, s. 87).

Ahmed Vefik Paşa'nın ilk icraatları yollar açmak olmuştu. Yeni modern dönem için yolların, sokakların önemine daha önce değinilmişti. Sokak, geniş caddeler, modern anlayış için önemli göstergelerden biriydi. Bu doğrultuda Paşa, Çekirge'yi Bursa'ya bağlayan yeni bir yol yaptırdı. Böylece Çekirge Köyü, Bursa kent yerleşim alanının bir parçası oldu. Müslüman mezarlığını ikiye bölen Gemlik Caddesi isimli geniş bir yol daha açtı. Eski adı, Saray Caddesi olan, Ulu Camii'nin arkasından geçen ve kent merkezi boyunca ilerleyen büyük sokağın ismi de Hükümet caddesi olarak değiştirilmişti. Kentin ana sokakları daha da genişletildi, yükseltildi. 1879'dan sonra

aralarında, hastane, tiyatro, belediye binası ve posta-telgraf idaresi de olan bir çok sivil bina yaptırıldı. Tüm bunlar Osmanlı kent dokusunda yapılan köklü değişimleri (Saint-Laurent, 1996, s. 90).

Bir süre sonra, diğer değişim, yenilenme hareketleri gibi bu da sekteye uğradı. Ahmed Vefik Paşa'nın büyük şehircilik girişimleri, Bursa sakinlerinin ve hatta yabancıların düşmanlığını uyandırdı. Müslüman mezarlığı içinden geçen yolun açılmasının yarattığı öfkeyle birlikte Ahmed Vefik Paşa bir süre sonra İstanbul'a geri çağrıldı.

Çizgen (1994, s. 20) "Kentli demek uygar bir çevrede yaşayan uygar insan demektir. Uygarlıktan kasıt, insanın manevi beslenmesine olanak sağlayan koşulların yaratılmış olmasıdır.", diye belirtir. 1867 yılında Londra'da Thames nehrinin yaydığı koku dayanılmazdır. Kanalizasyon borularıyla birlikte -ülkemizde henüz yakın zamanlarda başlayan- metro çalışmalarının da Londra'da 1867'de başlamış olması önemlidir. 1867 yılı Londra'sı manevi beslenmeye olanak sağlayan koşulları sağlıyor muydu? Petersburg örneğinde olduğu gibi bir dekordan mı ibaretti acaba? Şehirlerde çevrede yaşanan değişimlerin bir düşünce değişiminin yansıması olduğu gözlenmektedir batıda. 1867 yılında, Thames nehri kokarken, kanalizasyon borularının ve metronun kazı çalışmaları yapılırken, Karl Marx, British Museum'da "Kapital" adlı eserini tamamlamaktaydı (Çizgen, 1994).

1867 yılında Paris'de Uluslararası Paris Sergisi yapılmaktadır. Sultan Aziz ise Üçüncü Napolyon'un davetlisi olarak oradadır. Haussmann'ın yürüttüğü planlama çalışmalarıyla çok güzel bir başkentle karşılaşmıştır Sultan Aziz. İstanbul ise, o değişim döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun şan ve şerefini taşıyan yüzlerce cami silüetiyle doludur. Canlı bir müze, arşiv ve bir şarklı kalabalık. Eski İstanbul ve Paris arasında hiçbir benzerlik yoktur. Mezarlıklarla iç içe yaşayan mekanlar yabancılara garip gelmektedir. 1950'lere kadar İstanbul şarklı ruhunu, silüetini koruyarak gelecektir. Daha sonra ise toplumsal çalkantı, bozulan kimlik, mimari biçime dökülerek kentin nefesini kesecektir (Çizgen, 1994).

Çizgen (1994)'in şu sözleri iletişim ve çevre ilişkisinde kenti etkili biçimde betimlemektedir: " Kent bir toplumsal karakter sunar bize. Simgeleriyle yeni bir dünya kurar. Her simge bir çağa damgasını vurur. Bize kurduğu dış çevre özgün bir bileşimdir".

İnsanlar şehirler kurup, kültürler üretmektedir. Bazen ekonomik ya da doğal zorluklar onları belirli bir düzen içinde yerleşmeye zorlamaktadır. Bazen kültür ile şekillendirilen yerleşim onları belirli bir yaşam biçimini yaşamaya zorlamaktadır. Her ne olursa olsun, insan iletişimi için, içinde hayatını sürdürdüğü mekanın etkisi vardır. Bu etkileri anlayabilmek insanın kendi yaşam biçimini algılamasına ve sorgulamasına da yarar sağlayabilir.

Modern bir dünyada yaşıyoruz. Modern şehirlerde çalışıyor ve modern binalarda oturuyoruz. Bu modern yapının bizim yaşamımız üzerindeki etkisini belki de en yetkin biçimde öngören ve açıklayan Dostoyevski, Yeraltından Notlar'ında belirttiği görüşleri aşağıdaki gibidir (aktaran Berman, 1999, s.14):

Siz, Beyefendiler, belki de çıldırdığımı düşünüyorsunuz. İzin verin de, kendimi savunayım. İnsanın her şeyden önce yaratıcı bir hayvan olduğunu kabul ediyorum. Evet, onun yazgısında, bir amaca doğru bilinçli olarak koşmak, mühendislikle iştigal etmek vardır; yani, ezeli ve ebedi olarak, biteviye yeni yollar inşa etmek, nereye götürürlerse götürsünler yollar inşa etmek. İnsan, yollar yapmayı sever, bu su götürmez. Ama amacına ulaşmak ve inşa ettiği yapıyı tamamlamaktan içgüdüsel olarak duyduğu korku olmasın bunun sebebi? Nereden biliyorsunuz, belki de o muazzam yapıyı yalnızca uzaktan seviyor ve yakından bakmak bile istemiyordur. Belki de onu yalnızca inşa etmek istiyor, ama içinde yaşamak istemiyordur.

KALABALIK VE YOĞUNLUK

Kalabalık, sözsüz iletişim içindeki proxemics (çevre-mekan ve iletişim) çalışmalarında merkezi bir önem taşır. En başta iki kavramın birbirinden nasıl ayrıldığını belirtmek gerekir. Kalabalık, yoğunluktan farklıdır. Yoğunluk, fizik terimleriyle açıklanır. Her birim mekana düşen insan sayısı yoğunluğunu gösterir. Buna karşın kalabalık, psikolojiktir. Kalabalık, bireyin, arzu ettiği mahremiyet düzeyini elde etmekte başarısız olduğu durumlarda, ya da istenenden daha fazla sosyal ilişkinin ortaya çıktığı durumlarda hissedilir (Leathers, 1997, s. 98). Bu açıdan bakılınca objektif ve subjektif bir algılama ayrımından bahsedebiliriz. Nesnel bir durum olarak yoğunluk, öznel kalabalık algısı ile ilişki içinde olabilir. Ama kalabalık algısını etkileyen birçok faktörü de göz ardı etmemek gereklidir. Örneğin, 4 kişi bir tek odayı paylaşmaya zorlandıklarında bu kalabalık bir durumdur fakat buna rağmen bahsedilen ortamdaki her bireyin kalabalığı aynı düzeyde algılayıp algılamadıkları düşünülmelidir (Leathers, 1997, s. 98).

Kalabalık algısı aşağıdaki faktörler tarafından etkilebilir (Knapp & Hall, 1997, s. 161):

- **Çevresel faktörler:** Azalan alan, istenmeyen gürültü, ihtiyaç duyulan kaynakların azlığı ya da onları elde etme yetisinde azalma, egemenlik alanı belirleyenlerinin yokluğu.
- **Kişisel faktörler:** Cinsiyet farklılığı, sosyal ilişki isteği, kontrol, baskınlık, düşük özgüveni vb. yansıtan kişilik karakteristikleri ve yüksek yoğunlukla ilgili olumsuz deneyimler.
- **Sosyal faktörler:** Aynı alan içindeki yakın insanlardan istenmeyen derecede fazla sosyal ilişki (ve bu durumları değiştirme yetisi yoksunluğu), farklı bir grup içinde etkileşim ve rekabetçi, düşmanca ve istenmeyen etkileşimler.
- **Amaç-ilişkili faktörler:** isteneni başaramamak, tamamlama yetisinden yoksun kalınan durumlar.

Bu alandaki birçok çalışmanın birleştiği ana tema ise kalabalık algısının, fiziksel ve sosyal çevreyi kontrol ve etkileme yetisindeki bir düşüş olduğunda, artma eğiliminde olduğudur. Kalabalık algısı, kalabalığa kimlerin katıldığı, ne zaman, nerede, niçin ve nasıl ortaya çıktığı ile de ilgilidir.

KALABALIK VE YOĞUNLUĞUN ETKİLERİ

Bu konudaki ilk çalışmaları yüksek yoğunluk ve aşırı nüfus koşullarında hayvan davranışlarını konu alan çalışmalara temellendirebiliriz. Yıllarca, bilim adamları, fare, sıçan gibi deney hayvanlarının büyük sayılardaki intiharları konusunda çalışmışlardır. Christian ve David'in 1964 yılında yaptıkları çalışmada, bu intiharların artan nüfus ile oluşan stres yüzünden ortaya çıkan endokrin reaksiyonu yüzünden olduğun iddia edilmektedir (aktaran, Knapp & Hall, 1997).

Bu çalışmalarda hayvan davranışları için ortaya konanlar kadar belirleyici olmasa da toplumsal yaşamda kalabalığın ve yoğunluğun olumsuz etkilerini araştıran birçok araştırma yapılmıştır. Şehirlerde suç oranının artmasıyla birlikte, nüfus yoğunluğu ve sapkın davranışlar arasındaki bağlantı araştırılmıştır. Yoğunluk fiziksel bir durumdur, ama kalabalık algısına sebep olabilir ve bu da toplumsal problemleri ortaya çıkarabilir.

Kalabalık birçok insanı rahatsız eder. Kalabalığın davranış ve sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyan birçok araştırmadan bahsetmek de mümkündür. Örneğin, Evans ve Lepore'nin 1992 yılında yaptıkları araştırmada bu negatif etkileri

ortaya çıkaran üç mekanizmadan bahsedilmektedir: Davranışsal sınırlanma, azalan kontrol ve aşırı uyaran yüklemesi/aşırı uyarılma (aktaran Leather, 1997). Yüksek sıcaklık da insanların kalabalık algısına etki etmektedir. Ancak ilginçtir ki, insanlar buldukları ortam üzerinde kontrol sağladıklarını hissettiklerinde yüksek sıcaklığın negatif etkileri düşmektedir.

Bu konuda ayrıca, hapishaneler üzerine araştırma yapanlar, ev-içi yoğunluğun sorunlar ortaya çıkardığını belirtmişlerdir (Mallandro, Barker & Barker, 1989). Buna göre, koğuşlarda yaşayan hükümlülerin, bir veya iki kişilik hücrelerde yaşayanlara nazaran çevrelerinden daha az memnun olduklarını ve hastalık şikayetlerinin de yine diğerlerine göre daha fazla olduğunu gözlemlemişlerdir. Yoğunluk ve kalabalık algısı hükümlülerde daha etkili biçimde algılanır, çünkü kişisel egemenlik alanlarının sınırları daha geniştir.

Şehir bölgeleri ve kırsal alanlarda yoğunluk, kalabalık ve sapkın davranışlar arasındaki ilişkiler ile ya da, kalabalığın sebep olduğu, negatif davranışsal ve sağlık etkileri ile ilgilenen araştırmacılar için yoğunluk kavramı tam bir sorun niteliği taşır. Çünkü, farklı ölçütler çelişkili sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kırsal alanlarda, metrekare başına düşen insan sayısı azken şehirlerde bu yoğunluk artmaktadır. Fakat farklılaşmış aile yapısı yüzünden şehirlerde, ev-içi yoğunluk azken kırsal alanlarda ev içi yoğunluk oldukça fazladır. Ayrıca bu iki karşılaştırma iki ayrı sosyo-ekonomik grup arasında yapılmaktadır ve kırsal alandaki komşular arasında ortaya çıkan suçlar kalabalıktan daha çok yoksulluktan kaynaklanabilmektedir. Araştırmacılar, ırk, gelir, eğitim gibi birçok diğer değişkenin de, sosyal problemler ile yoğunluktan daha fazla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Mallandro vd., 1989).

Yoğunluk ve kalabalık algısının, duygularımız ve diğer bireylerle olan ilişkilerimizde negatif etkileri olduğu da saptanmıştır. Kalabalık algısı, endişe ve stres düzeylerinde artışa neden olmaktadır. Yüksek binalarda yaşayanlarda, daha az katlı binalarda yaşayanlara nazaran, kalabalık algısının daha yüksek bir düzeyde olduğu saptanmıştır. Aşırı kalabalık olduğunu hissettiklerini belirten bireylerin, komşularıyla ilişki kurmakta daha büyük zorluklar yaşadıkları, sosyal olarak daha az aktif oldukları gözlenmiştir (Leathers, 1997).

Kalabalık, hepimiz için çoğu zaman bir sorun haline gelebilmektedir. Ayrıca, yaşam koşulları da bizleri kalabalık alanlarda hayatımızı devam ettirmeye zorlamaktadır. Kalabalık sorunu ile başa çıkmak için Knapp & Hall (1997, s. 163) ve Richmond & McCroskey (2000, s. 145) bazı önermelerde bulunmaktadır:

- Her mesaj ile daha az zaman harcamak, örneğin diğer insanlarla olan görüşmelerin süresini kısa tutmak.
- Düşük önemli mesajları göz önüne almamak, Örneğin, yanınızdan geçen bir sarhoşa, veya trende, metroda, yolda gördüğünüz insanlara dikkat etmemek, onları görmezden gelmek.
- Bazı işler için sorumluluğu diğerleriyle değiştirmek. Otobüs şoförlerinin kendilerinden değişiklik yapmalarını istememek, (vardiya sisteminde değişiklik sorumluluğu çalışanların kendilerinde değildir)
- Mesajları bloke etmek, örneğin, apartmanların, yerleşim birimlerinin önüne korumalar koymak, erişimi sınırlandırmak

Sonuç olarak yoğunluğun ve kalabalığın karşıtı da önemli problemler yaratabilir. Yalnız yaşayan insanlar, stresten kurtulmak için daha fazla uyuşturucu kullanmaktadırlar. Ayrıca akıl hastanelerinde tedavi görme ve intihar yüzdeleri de daha yüksektir (Mallandro vd., 1989). Buna rağmen, insanlar kendilerini aşırı kalabalık durumlarda bulduklarında, ya da kalabalık caddelerden geçip dört oda arkadaşıyla paylaştıkları evlerine giderken, hissettikleri sorunları çözmelerinde, kişisel alanın ve kalabalığın iletişime olan etkisini anlamaları yararlı olabilir.

Kalabalığın insan davranışına yaptığı olumsuz etkileri ortaya koyan bir çok araştırma vardır. Buna karşın yalnızlığın da insan için olumsuz etkileri olabileceği açıklanmaktadır. Kalabalık sorunuyla başa çıkmak için yapılan öneriler ise insanların kalabalık içinde yalnızlaşmalarını daha da arttıracak öneriler gibi görünmektedir.

Modernleşen dünyada, Baudleaire, kalabalıklar arasında tek başına, flaneur'lüğü(düşünür-gezerliği) içinde dolaşırken yalnızdır. Çünkü: "Bir zamanlar sessiz, barışçı, tek karısı ile yetinen, acıktığı zaman ve karnını doyuracak kadar yemek yiyen, şarabı susadığı için içen sermaye sahibi kimseler geçmişte kalmış; yeni tezgahlar, eski tezgahlarının başında dakikada beş ilmik yapabilen kadın işçileri 6 bin defa geride bırakacak düzeye gelmiştir" (Oskay, 1982, s. 81). Bu yeni kültürel, toplumsal doku içinde kalabalıklar artarken, yalnızlığın derinliği de artmakta, rekabetçi ekonomi, tüketim kültürü, değişen üretim araçları ve ilişkileri yüzünden insanlar etraflarına daha yüksek duvarlar örmektedirler. Bu da insan iletişimini, insan özgürleşimi açısından olumsuz yönde etkilemektedir.

Tümü için yapılabilecek bir son değerlendirmeyi Berman (1999, s. 142) aşağıdaki sözlerle özetlemektedir:

Burjuva toplumunun inşa ettiği her şey yıkılmak üzere inşa edilmekte. Katı olan her şey- sırtımızdaki giysilerden onları dokuyan tezgah ve makinalara, kasabalara, şehirlere, koca koca bölgelere ve onları içine alan uluslara kadar- bütün bunlar ertesi gün yıktırılmak, dağıtılmak, parçalanmak, yerle bir edilmek üzere yapılıyor. Öyle ki ertesi hafta yeniden işlenebilsin, yerine konabilsin ve bütün bu süreç, inşallah sonsuza değin (!) devam etsin.

SONUÇ

Çevre ve mekanın, az veya çok insan iletişimi üzerinde etkisi vardır. Bu etkiyi birkaç düzeyde ele almak mümkündür. İnsan yaşadığı çevreyi düzenleme eğilimindedir. Bu yüzden, çevre aynı zamanda insanın doğaya karşı yaptığı bir üretilimdir. Kültürün bir parçasıdır. Yaşanan çağın kültürel, toplumsal dokusu çevrenin bir gösterge gibi değerlendirilmesi ve çözümlenmesiyle de edinilebilir. Ayrıca çevre ve mekan insanlar tarafından bilinçli olarak üretilmektedir. Bazen de bu bilinç toplumun üzerindeki bir tahakkümün oluşturduğu ve sunduğu bir bilinç türü olabilmekte, çevre ve mekan bu tahakkümün topluma gönderdiği iletilerin birer göstergesi haline gelebilmektedir.

Doğal çevre de, sıcaklıktan, coğrafi bölge farklılığına, ayın durumuna kadar birçok alanda etkisini göstermekte ve iletişimin niteliğine etki etmektedir. Fakat bu etkinin diğer etki değişkenleri ile karşılaştırılmasındaki güçlükler etki miktarı konusunda bizim yeterli bilgi edinmemizi güçleştirmektedir.

Dünya nüfusu hızla artmaktadır. Daha fazla insanla birlikte yaşamak zorundayız artık. Bu da bazı zorluklar doğurmaktadır. Çözüm için, kalabalık ve yoğunluğun arasındaki fiziksellik farkı bize bir çıkış yolu olabilir. Kalabalık psikolojiktir. Çevre üzerinde hakimiyetimizin, hareketimizin sınırlandığını hissetmeye başladığımızda ortaya çıkmaktadır. Fakat, bahsedilen sorunların temelinde kalabalık algısından ziyade bir özgürlük sınırlaması fark edilmektedir. İnsanların özgürlüğünü sınırlayan da buldukları ortamda daha fazla insan olması değil, insanların birbirlerinin özgürlüklerine saygı göstermemesidir. Birlikte yaşayabilmek için özgürlüklere saygı göstererek, birinin el sallama özgürlüğünün, diğerinin burnunun başladığı yerde bittiğini bilmek gerekir. Özgürlük edinmek için yalnızlaşmak gerekmemelidir.

DİPNOTLAR

1- Bkz. Richmond, P. V. & McCroskey, C. J. (2000). Nonverbal behavior in interpersonal relations. (2nd Ed.). USA: Allyn & Bacon. s. 167.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Berman, M. (1999). Katı olan herşey buharlaşıyor, modernite deneyimi. (2. Basım). İstanbul: İletişim.
- Çizgen, N. (1994). Kent ve kültür. İstanbul: Say.
- Gombrich, H. E. (1992). Sanatın öyküsü. (4. Basım). Ankara: Remzi.
- Knapp, L. H. & Hall, A. J. (1997). Nonverbal communication in human communication. (4th Ed.). USA: Harcourt Brace College.
- Leathers, G. D. (1997). Succesful nonverbal communication. (3rd Ed.). USA: Allyn & Bacon.
- Mallandro, A. L. & Barker, L. & Barker, A. D. (1989). Nonverbal communication. (2nd Ed.). USA: McGraw-Hill.
- Oskay, Ü. (1982). XIX. yüzyıldan günümüze kitle iletişimin kültürel işlevleri kuramsal bir yaklaşım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Richmond, P. V. & McCroskey, C. J. (2000). Nonverbal behavior in interpersonal relations. (2nd Ed.). USA: Allyn & Bacon.
- Saint-Laurent, B. (1996). Bir tiyatro amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. yüzyılın son çeyreğinde Bursa'nın yeniden biçimlenmesi. P. Dumont & F. Georgeon. (Eds.). Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri. A. Berktaş (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.